
III. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.9

Поцелуйко А.І.,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена загальним положенням, що розкривають роль та обов'язки суду у змагальному процесі. Активне втручання суду в доказову діяльність сторін, без їх воли на те, суперечить суті і природі цивільних прав, які особа здійснює вільно, на власний розсуд. Це означає, що цивільне процесуальне законодавство зберігає і надає суду лише ті повноваження, здійснюючи які суд може забезпечити змагальність сторін у цивільному судочинстві. Суть змагальності як принципу судочинства опосередковано також свідчить про приватноправову природу цивільного судочинства та його ліберальну модель, що є логічним для сучасного суспільства з його соціально-політичними інститутами, ринковою економікою та приватною власністю.

Ключові слова: принцип змагальності, процесуальна рівність, цивільне судочинство, належність доказів, суть змагальності, здійснення правосуддя, цивільний позивач, цивільний відповідач, процесуальний порядок.

Стаття посвящена общим положениям, раскрывающим роль и обязанности суда в состязательном процессе. Активное вмешательство суда в доказательную деятельность сторон, без их воли на то, противоречит сути и природе гражданских прав, которые лицо осуществляет свободно, на собственное усмотрение. Это означает, что гражданское процессуальное

законодавство сохрaняет и предоставляет суду только те полномочия, осуществляя которые суд может обеспечить состязательность сторон в гражданском судопроизводстве. Суть состязательности как принципа судопроизводства опосредованно также свидетельствует о частноправовой природе гражданского судопроизводства и его либеральной модели, что является логичным для современного общества с его социально-правовыми институтами, рыночной экономикой и частной собственностью.

Ключевые слова: принцип состязательности, процессуальное равенство, гражданское судопроизводство, надлежательность доказательств, суть состязательности, осуществление правосудия, гражданский истец, гражданский ответчик, процессуальный порядок.

The article is dedicated to general provisions revealing the role and obligations of the court in an adversary procedure. Active interference of the court with evidence provision activities of the parties regardless of their will goes against the very essence and nature of civil rights, exercised by individuals freely, at their own discretion. This means that civil procedure contains and delegates only those powers to the court, exercising which the court can ensure the adversarial nature of a civil procedure. The essence of adversariality as a principle of judicial proceedings also indirectly testifies to the private-law nature of the civil procedure and its liberal model, which is logical for the contemporary society with its social and political institutions, market economy and private property.

Keywords: adversarial principle, procedural equality, civil procedure, relevance of evidence, the essence of adversariality, administration of justice, civil plaintiff, civil defendant, procedural order.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, що панують у світі, не можуть обійти правову сферу, в тому числі й цивільний процес. Ігнорування їх не може бути виправданим ні в теоретичному, ні в практичному плані. Завдання полягає в тому, щоб при розробці законодавства повною мірою було

використано досвід інших країн з урахуванням тих правових традицій, які склались в Україні.

Відмінною рисою цивільного процесу є та роль, яку законодавець надає суду та сторонам: у змагальному процесі сторони завжди активні, а суд пасивний; у слідчому процесі, навпаки, суд активний, а сторони відносно пасивні.

Збереження за судом активності при збиранні доказів не тільки не відповідає конституційному закріпленню змагальності як засади судочинства, а й суперечить суті такого змагання сторін перед судом. Адже сторони завжди будуть впевнені, що суд сам віднайде потрібні докази, а тому збирати їх і змагатись перед судом потреби немає. Виключення з цього етапу доказової діяльності активності суду (ініціативи) автоматично тягне за собою покладення на сторони не просто права, а обов'язку по збиранню доказів.

Аналіз дослідження даної проблеми полягає в комплексному і всебічному аналізі одного з принципів здійснення цивільного судочинства, а саме – принципу змагальності.

Метою даної статті є комплексний правовий аналіз принципу змагальності та його реалізація в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Конституція України (ст. 129) розглядає принцип змагальності як один з основних принципів здійснення правосуддя, невід'ємно пов'язаного зі здійсненням прав і волі людини, що підтверджує значимість даного принципу та актуальність всебічного дослідження як його теоретичних аспектів, так й практики застосування в цивільному судочинстві. Побудова цивільного процесу на засадах змагальності означає не тільки пошук оптимальної моделі правосуддя з ефективним захистом прав і інтересів громадян, але й відображає прагнення України до цивілізованого правосуддя, повагу до правових традицій демократичних держав. Змагальність у судовому процесі вимагає, щоб суб'єкти обвинувачення й захисту, цивільний позивач і цивільний відповідач мали однакову можливість переконати суд у своїй правоті. Оскільки суду належить керівна роль у судовому розгляді, він сприяє повному, всебічному

з'ясуванню обставин справи і виносить рішення на підставі внутрішнього переконання, керуючись законом [2].

За своєю суттю принцип змагальності передбачає рівні можливості й умови для виконання функції обвинувачення та захисту, підтримання цивільного позову й відповіді на нього. Процесуальна рівність означає, що всі заходи, які вправі вжити обвинувач для доказування обвинувачення, захист має право застосовувати для його спростування, а все, що вправі робити цивільний позивач для підтримання позову, може робити цивільний відповідач для його заперечення [4, с. 34].

Змагальність характеризується змогою сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати у доказовій діяльності необхідні процесуальні засоби, передбачені цивільним процесуальним законодавством. Діяльність сторін ґрунтується на їх праві вільно розпоряджатися фактичним матеріалом; насамперед сторони додають до суду необхідні дані про юридичні факти у справі, що становлять предмет доказування, а також докази, якими вони підтверджуються. Таким чином зміст принципу змагальності складають права і обов'язки сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, у сфері судового доказування. При цьому принцип змагальності визначає змагальну форму цивільного судочинства – процесуальний порядок, який забезпечує сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість активно захищати як особисті права та інтереси, так й права та інтереси інших осіб та держави [10, с. 67].

В окремих випадках, прямо передбачених законом, особа звільняється від обов'язку доказування обставин, що мають значення для справи. Ці випадки передбачені в ст. 61 ЦПК [7].

Гарантією реалізації в цивільному судочинстві принципу змагальності є широке коло процесуальних прав, якими наділені особи, які беруть участь у справі: знайомитися з матеріалами справи, знімати копії, подавати суду докази та брати участь в їх дослідженні, ставити питання іншим учасникам процесу, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення суду тощо.

Від ефективності використання цих процесуальних прав залежить не лише хід судового процесу, але часто і його

результат. Наприклад, нездійснення позивачем права на участь в судових засіданнях може призвести до небажаного для нього наслідку – залишення позовної заяви без розгляду [5, с. 510].

В цивільному судочинстві змагальність виявляється в тому, що:

- дії суду залежать від вимог позивача та заперечень відповідача;
- суд вирішує справу в межах заявлених вимог та на підстав наданих йому доказів;
- особи, які беруть участь у справі, займають активне становище щодо інших учасників процесу та суду;
- сторони самостійно визначають які саме докази подавати суду, а які притримати;
- особи, які беруть участь у справі можуть брати участь у справі особисто або через представників;
- кожна особа зобов'язана доказати факти, на які вона покликається;
- у разі невиконання процесуальних обов'язків або нездійснення процесуальних прав для особи настають небажані для неї правові наслідки [1, ст. 18].

Чинне цивільне процесуальне законодавство суттєво обмежує втручання суду в змагальність сторін, але залишає за судом певні групи повноважень, які забезпечують реалізацію засад змагальності та додержання змагальної форми цивільного судочинства. Такими повноваженнями є вказівні, інструктивні та забезпечувальні повноваження суду [3, с. 34].

Інструктивні повноваження – це група повноважень, відповідно до якої суд роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки по поданню доказового матеріалу та доказуванню фактів, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог та заперечень; роз'яснює наслідки вчинення або не вчинення певних процесуальних дій; роз'яснює, якими доказами може бути підтверджений той чи інший факт; роз'яснює право оскарження певних судових постанов[8, с. 29].

Відповідно до вказівних повноважень суд повинен звернути увагу сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, на необхідність подати додаткові докази, на прогалини в

доказовому матеріалі. Крім того, суд у необхідних випадках повинен вказати на порушення правил про належність доказів та допустимість засобів доказування.

Забезпечувальні повноваження спрямовані на визначення кола учасників процесу, застосування засобів належного їх повідомлення про місце та час розгляду справи, на своєчасне залучення їх до процесу, вирішення клопотань про витребування доказів, призначення експертизи. [9 с. 21]

Належне функціонування змагальної форми в цивільному судочинстві можливе лише при реалізації усіх елементів принципу змагальності цивільного процесуального права.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що перехід від активності суду до змагальності повинен супроводжуватися створенням спеціального механізму, який гарантував би захист прав тих, хто бере участь у процесі самостійно, без представника, а також стимулював би активність адвокатів на стадії підготовки справи з тим, щоб спори врегульовувались мирним шляхом на всіх стадіях процесу. Проте навіть при переході активності від суду до сторін суд, як і раніше, повинен контролювати додержання прав при розгляді справи. Має бути механізм, який дозволить примусити сторону, що порушує права інших осіб чи не виконує власні обов'язки, діяти відповідно до вимог закону.

Очевидно також і те, що кількісно адвокати в Україні не в змозі представляти інтереси всіх сторін. Повна відмова від активності суду може призвести до того, що права сторін залишаться незахищеними [6, с. 24].

Справедливо можна заперечити, що в українському цивільному процесі не тільки адвокати можуть здійснювати представницькі функції. Проте в будь-якому випадку витрати на представницькі послуги можуть дозволити собі не всі громадяни нашої держави, а тому повинні бути розроблені спеціальні механізми переходу від активності суду до змагальності. Це, у свою чергу, пов'язано з розвитком законодавства про адвокатуру захисту прав малозабезпечених верств населення, третейського судочинства, де процедура розгляду справ спрощена і сторона може захищати свої інтереси.

Неможливість повної відмови від активності суду, пов'язана з менталітетом як суддів, так і громадян. Побожування, висловлене щодо повної відмови від активності, жодною мірою не спрямовано на збереження цієї активності. Йдеться лише про поетапний і комплексний підхід, який повинен охоплювати не тільки ЦПК, а й нові підходи до регламентації діяльності адвокатури, інших правоохоронних органів.

Література:

1. Авторський колектив коментарю до Цивільного процесуального кодексу України / Авт. Кравчука В.М., Угріновська О.І. – 2014. – Ст.18.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії ВРУ 28.06.96. // ВВРУ. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. М.Й. Штефан. Цивільний процес. Видання 2-ге, перероб. та доп., 2001. – С. 25-36.
4. Харитонов Є.О Цивільний процес України : підручник для студ. вищих навч. закладів / Харитонova О.І., Андронов І.В., Ахмач Г.М., Голубева Н.Ю. [та ін.]. – Київ, 2011 – 34 с.
5. Цивільне право України: Загальна частина: [підруч.] / І.А. Бірюков, О.Ю. Заїка, С.С. Бичкова; за ред. І.А. Бірюкова, О.Ю. Заїки. – 3-тє вид., змін. та доповн. – К.: Алерта, 2014. – 510 с.
6. Цивільний процес України: Навчальний посібник, 2013, Васильєв С.В. – С. 23-26.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // ВР // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – № 40-41. – Ст. 492.
8. Чернооченко С.І Цивільний процес: Вид. 2-ге переробл. та доп.: Навчальний посібник // С.І. Чернооченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 29 с.
9. Чернооченко С.І. Цивільний процес: Вид 3-тє переробл. та доп.: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2014. – 21 с.
10. Ясинок М.М. Цивільний процес України: Підручник . – К.: Алерта, 2014. – 67 с.